

ЮЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА ЗАГУМЕННА,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави і права;

 <https://orcid.org/0000-0003-0617-8363>,
e-mail: yuliyazagum@gmail.com

**ПУБЛІЧНА БЕЗПЕКА В ДОКЛАСИЧНІЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ
АНТИЧНОЇ ГРЕЦІЇ**

Наведено ґрунтовне теоретико-правове дослідження ключових особливостей загальнофілософського та спеціально-правового розуміння і тлумачення проблем безпеки людини, суспільства та держави в докласичній політико-правовій думці античної Греції. Проаналізовано погляди давньогрецьких авторів (поетів, філософів, істориків, юристів) – представників соціально-філософської та політико-правової думки того періоду на тлі поширених колективних уявлень про безпеку як стан суспільних відносин, умову людського (суспільного) життя та/або своєрідну соціальну цінність, об'єктів (сфер) цієї безпеки, а також суб'єктів та нормативних механізмів гарантування відповідного стану суспільства і держави. Зроблено висновок, що для переважної більшості давньогрецьких мислителів питання безпеки були пов'язані з феноменом гармонії Всесвіту, суспільства і самого людства. Важливим джерелом знань про безпеку вважалися роздуми давньогрецьких філософів про належне життя та шляхи його досягнення.

Ключові слова: публічна безпека, антична доба, Давня Греція, право, закон, справедливість, мир, військова перевага, військово-політична могутність, правильна поведінка людини.

Оригінальна стаття

ВСТУП. У сучасній літературі не випадково наголошується на тому, що політико-правові вчення є своєрідним елементом культури, формою самовираження суспільства та показником його суспільно-політичної зрілості. Ці вчення так чи інакше вбирають у себе особливості однієї з двох правових традицій – «західної, яка бере початок в античності, в якій переважали цінності індивідуальної свободи, особистого успіху, матеріального добробуту, автономії особистості, раціоналізму, і східної, заснованої на іншій ціннісній шкалі: традиції, пошукові духовних засад життя, колективізму, прагматизмі, егалітаризмі» (Козюбра та ін., 2015). Західна правова традиція, зокрема в сенсі, який надав їй Г. Дж. Берман (1998), була започаткована античною політико-правовою думкою, тому саме в ній слід шукати європейські витoki безпекознавчої проблематики.

Загалом, публічна безпека в менталітеті давніх греків кристалізувалася між такими явищами, як свобода та війна: вони і онтологізувалися, і аксіологізувалися. Відтак у межах таких самих координат осмислювалася і категорія публічної безпеки.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є теоретико-правовий аналіз ключових особливостей загальнофілософського та спеціально-правового розуміння і тлумачення проблем безпеки людини, суспільства та держави в докласичній політико-правовій думці античної Греції

та спеціально-правового розуміння і тлумачення проблем безпеки людини, суспільства та держави в докласичній політико-правовій думці античної Греції. Зважаючи на сформульовану мету, завданням статті є наукове дослідження поглядів давньогрецьких авторів (поетів, філософів, істориків, юристів) – представників соціально-філософської та політико-правової думки того періоду на тлі поширених колективних уявлень про безпеку як стан суспільних відносин, умову людського (суспільного) життя та/або своєрідну соціальну цінність, об'єктів (сфер) цієї безпеки, а також суб'єктів та нормативних механізмів гарантування відповідного стану суспільства і держави.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові, конкретно-наукові, спеціально-юридичні підходи та методи пізнання правових явищ. Зокрема, під час виконання поставлених завдань застосовувалися загальнонаукові та спеціально-наукові методи дослідження. Методологія дослідження ключових особливостей загальнофілософського та спеціально-правового розуміння і тлумачення проблем безпеки людини, суспільства та держави в докласичній політико-правовій думці античної Греції

пов'язана із залученням до методологічного арсеналу таких науково-теоретичних підходів і пояснювальних схем, що забезпечили б поглиблене, всебічне пізнання згаданого явища в єдності його онтологічних, феноменологічних, нормативних, діяльнісних, структурних, функціональних та ціннісних компонентів і форм вияву.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Для початкових уявлень давніх греків про безпеку характерним було вирішення безпекової проблеми в контексті єдності спільності богів та людей: олімпійські боги є не просто гарантами безпеки людства, вони також беруть активну участь у повсякденних турботах людей про безпечне та мирне співіснування. Усіх людей, навіть розділених взаємним суперництвом, ворожнечею чи завданою шкодою, нерідко непоправною, об'єднує спільна беззахисність перед сваволею богів (Апресян, 2013, с. 150). Сама формула небезпеки як стану хаосу чи сваволі богів протистоїть уявленням про космічну впорядкованість життя як універсального порядку всієї Світобудови. Так, Гесіод вказує: «Зевс же другою Феміду блискучу взяв собі за дружину. І народила вона Ор – Евномію, Діке, Ірену. Пишні ниви людей земнородних вони охороняють» (Загуменна, 2021).

Уже в «Іліаді» та «Одісеї» Гомера (VIII ст. до н.е.) боги антропоморфічні та вишикувані у своєрідну ієрархічну конструкцію за взірцем аристократичної земної спільноти, де першим є цар – Зевс, який виступає головним гарантом загальної безпеки як на небі, так і на землі; він карає тих, хто порушує правила співжиття «дикого» (як утілення загальної справедливості). Початок Троянської війни Гомер пояснював волею Зевса, який так відреагував на аморальну поведінку людей: «Звершилася Зевсова воля», який побажав «зменшити тягар землі».

Саме боги як носії ідеї всесвітнього (космічного) порядку (гармонії) були, з одного боку, відповідальними за встановлення публічної безпеки в людському суспільстві, а з іншого, – така безпека вважалася своєрідною земною «проекцією» світобудови та світоустрою, заземленою до потреб людей. При цьому, як зауважує український дослідник В. Налуцишин (2018), «давньогрецькі мислителі були впевнені не тільки у тому, що світовий порядок (гармонія) має вплив на правовий порядок, але й у зворотному впливі. Порушення законів, обрядів та традицій, на їхню думку, тягло за собою порушення світової гармонії, що спричиняло невідворотну кару богів. Божий суд розглядався ними у двох площинах:

деформація власне нормативної тканини і погіршення реального буття суспільства. У свідомості пересічних громадян страх перед покаранням з боку вищих сил розглядався як наймогутніша гарантія порядку».

У гомерівських творах також увиразнюється певна суб'єктивізація безпеки, її центрація на діях героїв. Така суб'єктивізація уможливується широким застосуванням поняття «честь» (*time*), що й відбиває безпеку героїв, їх статус і, відповідно, безпеку їхніх сімей, рідних і близьких їм людей. Про них герой невпинно турбується, адже шкода, завдана їм, обертається шкодою його статусові і честі. Хоча Гомер застерігає проти надмірного захоплення захистом власної честі, адже і це може обернутися численними небезпеками для інших (Апресян, 2015, с. 35–36).

Утім, навіть наскрізь воєнізоване гомерівське суспільство дбає не лише про воєнну безпеку. Уважний аналіз гомерівських текстів дає змогу також виокремлювати, поряд із воєнною, безпеку індивідуальну (як воїнів, так і їх сімей), родову (продовження роду), загальнополісну (загальнорядову), безпеку у воєнні часи та в часи (щоправда, відносно нетривалі) миру. Показовою в цьому контексті є промова Андромахи до свого чоловіка Гектора в «Іліаді»: вона не тільки говорить про кращу організацію оборони міста, про слабкі сторони в його обороні та про те, як їх посилити, але і про необхідність постійної турботи про безпеку сім'ї і рідного міста в мирні часи.

Навіть попри постійні чвари і ворожнечу між собою, що описані Гомером як цілком буденні явища у системі тогочасних суспільних відносин, стародавні греки все ж прагнули до безпечного устрою життя, свідченням чого є, зокрема, те, що ще до часів Троянської війни, за повідомленням Плутарха (1983, с. 503, 507), належать стародавні письмена на мідній дошці, які закликали греків «зберігати мир і спокій», не застосовувати силу зброї і надихатися «музами і розумом». Так, у гомерівському епосі, відповідаючи на посольську промову Одісея, Ахілл зізнається, що часто мріє про безпечне – мирне та спокійне – життя (Апресян, 2015, с. 51). Так само про мир між богами та між людьми мріє й очільник Олімпу Зевс. До архаїчних давньогрецьких часів належить і традиція «священного перемир'я» (екехірія) на час олімпійських ігор, встановлена згідно з Павсанієм, Іфітом з Елеї: місто Елея стало своєрідним осердям миру і безпеки, адже ніхто не мав права увійти до нього зі зброєю в руках, не говорячи про напад на поліс. Місто навіть було полишене без кріпосних стін, що вважалися

обов'язковим атрибутом захисту полісів. Відтак населення міста «досягло процвітання, адже, тоді як інші племена постійно воювали одне з одним, одні елейці користувалися тривалним миром» (Страбон, 1964).

Іншим виявом поширення безпекознавчої проблематики в менталітеті давніх греків було звичаєво-правове регулювання, що виникло і поширилося від архаїчних часів: захисту чужинців – *ксенія* (гостинність) (Шарнина, 2017), обов'язку надавати захист усім, хто його попросить (*зікетейя*) (Gould, 1973), а також права особистої недоторканності у разі переходу під захист приватної особи чи держави (*асілія*). Так, слово «*асіліос*» буквально означає «безпечний від грабунку та насильства» і зустрічається у Евріпіда у трагедіях «*Медея*», «*Єлена*», а також у Платона в «*Законах*».

Слід зазначити, що багато в чому категорія безпеки в найдавніших уявленнях давніх греків наділяється ознаками відновлювальності, що надає їй певної «юридизації»: справедливість має відновлювальну (відплатну) функцію при порушенні порядку, що має принципове значення для впорядкування, адже у дійсність, коли все відбувається належним чином, втручання особливо непотрібне, інша річ, коли «порядок порушений, і є потреба або у його відновленні шляхом відшкодування, або у покаранні для запобігання подібного у подальшому». Доходимо висновку, що ідея справедливості одна з ключових ознак права. Третя дочка Феміди – Ейрена – мир. Тут йдеться про антонім до слова «війна» (з давньогр. *polemos*). Для розгортання права у дійсності необхідний належний простір. Так, у космічному вимірі право відіграє впорядкувальну функцію, але в міфологічній космогонії доволі багато метафоричності і символізму для кращої доступності змісту, тому ідеї з неї прямо не можна переносити в соціальну систему координат. Для права потрібен мир, це є умовою самої можливості правопорядку, адже коли суспільство охоплене насиллям, то про право як про якусь стійку дійсність говорити не доводиться (діє принцип права сили). Ейрена дає необхідну платформу, щоб дві її сестри загалом могли реалізуватись. Отже, ідея права, персоніфікована у Феміді, розгортається у складному переплетенні категорій благозаконня, справедливості й миру (Hotsuliak, Opolska, 2018, p. 272). При цьому важливо, що безпека, вписана у правову систему координат, стає ще й умовою добробуту людей. Так, в одному з міфів Ейрена врятувала немовля Плутоса (бога заможності): «Ейрена разом з богинею випадку Тихе подбала про немовля Плутос, бога багат-

ства. ... Отже, з найдавніших часів піклування Ейрени про Плутос символізувало залежність багатства від миру» (Загуменна, 2021).

Філософія Давньої Греції розглядала порядок через моральність як благо, причому право сприймалось як норма, яка протистоїть хаосу, аномалії та злу. Культура того часу демонструвала змагальність і підпорядкованість людини нормам звичаєвого права на засадах юридичної рівності, яка забезпечувала упорядкованість суспільних відносин. Людина розглядалась як суперечлива істота, в основі якої лежать два начала: аполлонічне (творче) та діоністичне (деструктивне). Міфологему аполлонічного начала розуміли як порядок і гармонію, мораль і право. Міфологему діоністичного – як хаос, руйнування, злочини. Оскільки протиборство порядку і хаосу визнавалось універсальним, то воно сприймалось як онтологічне начало буття, в якому єдність і боротьба протилежностей заявляють про себе як джерело розвитку (Кальной, 2006, с. 106).

Проте вже для раннього періоду давньогрецьких учень про державу, політику і право було притаманне поступове зниження «градусу» сакральності й міфологічності уявлень про безпеку, які більшою мірою ставали об'єктами етичної та політико-правової (Нерсисянц, 2004, с. 41). Так, десакралізація та деміфологізація безпеки помітна у творах видатного давньогрецького поета Гесіода (VII ст. до н.е.), зокрема в його поемах «*Теогонія*», «*Роботи і дні*». У нього простежується чітка просторова локалізація людської безпеки – земля показана спочатку як «загальний прихисток безпечний» (безпека тим самим локалізована в земному світі), «кормилиця стад», а боги є «подавачами благ» для людей (Драч, 2003, с. 74), у тому числі й безпечного життя. При цьому ідеальний стан людського співжиття описується Гесіодом (2006, с. 122) саме як стан універсальної безпеки людей: «Люди жили, мов боги ті безсумні, і світлі душею, Як від тяжкого труда, так і від горя далекі однаково». Надалі порушення цього ідилічного стану спричинене людськими гріхами: небезпека, загрози, ворожість як відплата за людські гріхи перед богами.

Джерела небезпеки майже вичерпно проаналізовані Гесіодом: до них віднесені як небесні, так і цілком земні явища і процеси (виснажлива праця, голод, хвороби, демографічне виродження, війни, морські катастрофи, людські беззаконня тощо). Так, на думку Гесіода, походження кривавих війн і ворожнечі між людьми пов'язане, зокрема, з богинею ворожнечі Еридою, яку вони мають шанувати навіть усупереч власному бажанню («*Роботи і дні*»).

Натомість у його «Теогонії» першоджерелом космічної і земної небезпеки виявляється Нюкта (ніч), яка породила Танатос (смерть), жорстокі битви та беззаконня. При цьому відплата за людські гріхи полягає в порушенні встановленого богами світопорядку, який по суті ототожнено зі станом безпеки, до якого прагнуть люди і за яку мусять понести кару від богів.

Розглядаючи динаміку історичного розвитку людства у вигляді поетапної зміни золотого, срібного, мідного, героїчного та залізного віків, Гесіод доходить висновку про неухильне послаблення колись універсального стану безпеки і добробуту за вектором «від поганого до ще гіршого». По суті, вперше стан безпеки був осмислений поетом в універсальному історичному контексті як змінювана, нестала «величина», багато в чому похідна від людської діяльності.

Близькими до поглядів Гесіода в міфопоетичному баченні безпеки були погляди давньогрецьких поетів-орфіків (VI ст. до н.е.). Вони теж використовували образ Нюкти як джерела дисгармонії у світі, загальної причини війн, але, з іншого боку, вона ж вважалася ними такою, яка народжує і справедливість. Орфіки були переконані, що життя людей буде постійно «поєднане із болісними стражданнями і сонмом смертельних нападів, адже все і завжди управляється через ворожнечу». Орфіки запропонували чи не першу в історії політико-правових учень діалектичну концепцію безпеки. Сам стан безпеки вони інтерпретували як стан єдності, що в конкретно-образній формі втілює легендарний засновник руху орфіків Орфей, який «співав і розповідав, що колись небо, земля й море були сполучені воедино, але потім посварилися й розділилися». У деяких орфічних творах домінують теологічні мотиви осмислення безпеки людини: «Порадуйся, змучений стражданням, адже ти не страждав іще. Із людини ти відродився в Бога»; «З людини народиться Бог, адже ти народжений від божественного». Доля людини тісно пов'язана із відновленням початкового стану безпеки її існування, що пов'язується із тим, щоб «бути поверненим до богів» (Антисери, Реале, 2003, с. 20). Близький за своїм світоглядом до орфіків Фереїд Сіросський (VII ст. до н.е.) вважав безпеку початковим станом людського суспільства, адже Зевс, створюючи космос із протилежностей, «привів його до згоди та любові і посіяв в усьому тотожність і єдність, що пронизує універсум» (Рожанский и др., 1989, с. 88). Отже, безпека ототожнювалася не лише з миром,

відсутністю війни і ворожнечі, але також із єдністю, що мало особливе значення для збереження полісного суверенітету та полісної ідентичності.

Спільність поглядів Гомера, Гесіода, Фереїда та орфіків на проблематику безпеки полягає не стільки у спробах раціонального дослідження цієї категорії, скільки у спробах образно її осмислити, вписавши її в контексті соціальної ворожнечі, актуальної для сучасного їм давньогрецького суспільства, та віднайти шляхи досягнення безпечного стану життя. Попри це вказані поети все ж покладаються в поверненні до безпечного стану життя людей до поклоніння волі богів, до схиляння перед нею, у поверненні до минулих часів, які вбачаються їм «золотим віком» безпечного життя. Цей підхід яскраво відобразив один із «семи мудреців» Піттак Мітіленський, який запитував: «[Про що] страшно дізнатися [?] – про майбутнє, [що] є безпечним [?] – минуле» (Рожанский, 1989, с. 94). Отже, консервативно-теологічні мотиви ще не полишають античну політико-правову думку, а безпекознавча проблематика ще не повністю позбавляється теолого-міфологічних «шат».

Справжній «прорив» до раціоналізації та юридизації феномена полісної безпеки на рівні тогочасного теоретизування був пов'язаний із діяльністю знаменитих давньогрецьких «семи мудреців» (Фалеса Мілетського, Біанта Прієнського, Піттака Мітіленського, Клеобула Ліндського, Періандра Коринфського, Хілона Спартанського, Солона Афіньського), які наполягали на неможливості гарантувати безпеку своїм співгромадянам без утвердження єдиного для всіх закону, покликаного реалізувати принцип справедливості на землі (Гаспаров, 2000). Разом із тим вони вважали за необхідне дотримуватися у всіх справах і вчинках «міри» та «середини». У полісному житті вони позначили свідому відмову від крайнощів, які загрожували полісній формі держави, та сприяли налаштуванню давньогрецьких міст на тривалий період розвитку в умовах існування античної демократії. Втілювані в законодавчих приписах різних полісів ідеї «семи мудреців» про дотримання «міри» та «середини» уможливлювали нормативне закріплення соціального компромісу, миру та злагоди всередині давньогрецьких суспільств, що забезпечувало їх функціонування.

Так, відомо, що у своїй державній діяльності один із «семи мудреців» Піттак Мітіленський звільнив своїх співгромадян від трьох найбільших небезпек: тиранії, чвар та війни. Тому, як вважалося, ніщо не може краще гарантувати

і публічну, і особисту безпеку, ніж благозаконня, справедливість і мир.

Яскравим підтвердженням цьому стала державна діяльність і теоретичні міркування знаменитого реформатора, політичного діяча та мислителя Солона (1999, с. 252) (бл. 640 р. до н.е. – 558 р. до н.е.), який, провівши реформи в Афінах (бл. 594 р. до н.е.) (зокрема, знищивши боргове рабство й запровадивши цензову демократію, що була просякнута ідеєю компромісу між знаттю та демосом, багатими та бідними, які як громадяни полісу рівною мірою мали перебувати під захистом закону та підкорятися його загальнообов'язковим нормам), довів на практиці, що «золота середина» у проведенні реформ дозволила досягти миру і безпеки всередині держави, знизивши соціальну напругу і відвернувши подальше загострення соціальних суперечностей у суспільстві. Вважаючи слідом за Алкеем, Феогнідом та Езопом головним джерелом небезпеки для держави надмірне майнове розшарування, сваволю й пихатість демагогів, які прагнуть здобути вигоду з народних бідувань, а також беззаконня та нерівноправності, Солон намагався оперти свої реформи на ідеї рівності прав, забезпечивши їх кожному та відвернувши крайнощі ворожнечі «війни всіх проти всіх», у вир якої загрожувало зануритися все афінське суспільство, яке роздирали соціальні антагонізми. Тому Солон понад усе пишався саме збереженням соціального миру і безпеки для кожного громадянина незалежно від його майнового чи соціального статусу: «Я між народом і знаттю, щитом прикриваючи обох, став, – і ні тим, ні другим кривдою не дав перемогти». Головною його стратегією як законодавця і політика стало застосування принципів справедливої рівноваги, яке й дозволило гарантувати публічну безпеку і соціальний мир в афінському полісі. Гарантія безпеки в суспільстві вбачається ним у запровадженні й додержанні всіма громадянами законності, яка «нищить насильство», «припиняє чвари», гасить злобу «жорстокої ворожнечі».

Після реформ Солона в Афінах був остаточно оформлений полісний державний устрій. Він ґрунтувався на раціональних (розумних) законах, його ідеологічна основа включала в себе уявлення про договірні відносини між громадянином і полісом (Лікофрон, Сократ), про правове виховання громадян у дусі законотворчості та відповідній правотворчій орієнтації громадян (Демокрит, Протагор, Платон, Арістотель) (Волкова, 1998). Водночас його безпека ґрунтувалася на таких засадах: 1) інституційну основу її гарантування стано-

вили закони, які давали рівні можливості для реалізації кожного вільного громадянина полісу; 2) стійка влада демократичної більшості, яка діяла і в мирний, і у воєнний час; 3) діяв інститут згоди між багатими та бідними верствами міста-держави, який включав в себе традиції, етичні норми, засновані на взаємній довірі, та запобігав надмірним соціальним антагонізмам; 4) стійкість безпечного життя громадян полісу визначалася законами; 5) ціннісні структури безпеки були різноманітними (регулювали відносини власності, міжособистісні відносини, давали можливість ідентифікувати свідомість особистості з усталеними нормами і законами полісної спільноти тощо). Як уявляється, саме означені засади, які набули інституціалізованих форм, з одного боку, спонукали теоретичну думку до узагальнення практики їх функціонування, а з іншого, – виступили тими відправними ідеями, які стимулювали подальше розширення й змістовне збагачення безпечного дискурсу, надання йому виразного філософського забарвлення, що особливо відрізняє класичний період розвитку давньогрецької політико-правової думки.

Проблему гарантування публічної безпеки порушує у своїй творчості і знаменитий давньогрецький філософ Геракліт (1999, с. 257) (бл. 540–480 рр. до н.е.), який відводив війнам та небезпекам ледь не ключове онтологічне місце в системі світоустрою, назвавши війну (ворожнечу) «батьком усього». Розуміючи соціальні суперечності укоріненими не тільки в житті людей, але і в саму світобудову, Геракліт схилився до визнання відносності безпеки та небезпеки, їх історичної змінюваності та діалектичної єдності в суспільному житті. Водночас, торкаючись актуальних проблем гарантування полісної безпеки, філософ уважав, що сам поліс із його раціональним улаштуванням, правом і законами є головним гарантом безпеки його громадян: поза полісом та його стінами немає жодного захисту для громадянина. Характерно, що в його концепції не менш важливим для гарантування безпеки є, поряд із міцними міськими стінами, саме закон. «За закон народ має битися, як за (власні) стіни», – наполягає Геракліт, відводячи законіві ключову роль у гарантуванні публічної безпеки і продовжуючи традицію її юридизації. Адже саме закон відповідає вищому Логосу, є благим, а до блага і прагне людина, а тому має його всіляко оберігати. На думку мислителя, «всі людські закони живляться єдиним божественним, яке простягає свою владу, наскільки забажає, тому тяжіє і над усім бере гору» (Драч, 2003, с. 233).

Юридизація публічної безпеки властива творчості давньогрецького поета Піндара (522/518 рр. до н.е. – 448/438 рр. до н.е.) та історика Геродота (між 490 і 480 рр. до н.е. – близько 425 р. до н.е.). У своїх роздумах вони підкреслювали несумісність думок, що панували серед греків, коментуючи думки про те, що «згода є правителем усіх людей» (на відміну від Геракліта). Це означало, що всі домовленості між людьми дають джерело існуючого порядку світу – безпеки. Таким чином, безпека стає станом, що впливає з ширшої угоди між людьми, вираженої у встановленому законі. При цьому гарантування безпеки вони вважали спільною справою і володарів, і підвладних. Так, Піндар закликав: «Муж-володар нехай направляє народ свій до згоди, до миру»; «яскравого блиску пишного миру» повинен шукати і «кожен із громадян».

Давньогрецький філософ Емпедокл (бл. 490–430 рр. до н.е.) продовжив традицію діалектичного осмислення безпеки, започатковану орфіками та Гераклітом. Він так само обстоював змінюваність безпеки та небезпеки в образах війни та любові (миру). Разом із тим він уважав сучасний йому стан суспільного життя «перехідним»: «Зараз світ на півдороги: чи то від Ворожнечі до Любові, чи навпаки» (Гаспаров, 2000).

Проте найтісніше діалектику публічної та особистої безпеки вписали в антропологічну проблематику давньогрецькі софісти. Вони осмислювали полісну безпеку як особливу сферу міжлюдських відносин та переймалися пошуками раціональних правил її забезпечення. Так, найяскравіший представник цієї філософської школи Протагор (481–411 рр. до н.е.) відніс спільне улаштування життя людей і створення ними полісів до способів задовольнити їх об'єктивну потребу в безпечному житті та в протидії природним і соціальним небезпекам (Бергер, 1966, с. 200–201). Протагоровій концепції полісної безпеки властиві суттєва антропологізація та прагматизація. Так, за Протагором саме виживання людського роду спонукало його представників об'єднатися в поліси, які можуть надійно існувати при пануванні Діке та Ейдос. На думку Протагора, Зевс дарував людям уміння жити спільно лише задля того, аби забезпечити їхнє виживання. Тому будь-які людські закони, які перешкоджають цьому, втрачають в очах мислителя самостійну цінність. Водночас будь-які зазіхання на публічну безпеку є порушенням принципів Діке, а тому порушника слід «вбивати як скверну поліса» (Бергер, 1966, с. 203). Вважаючи людину «мірою всіх речей», Прота-

гор узалежнив публічну безпеку від особистої. Запорукою ж полісної безпеки він уважав раціонально створене людьми право. При цьому варто прагнути до його вдосконалення: «Мудрі ж і найкращі оратори по-справжньому повинні творити для полісів найкраще право замість права поганого; взагалі те, що уявляється кожному полісу прекрасним і проявом права, це і повинно бути для нього таким, поки поліс продовжує так вважати» (Бергер, 1966, с. 205). Удосконалення права, таким чином, вважається способом зміцнення раціонального влаштування полісного життя і його безпеки. Сама ж ідея про те, що поза державою неможливо гарантувати безпеку людей, стала революційною і вперше висунула саме державну організацію суспільних відносин на передній план гарантування безпеки громадян. Іншою революційною ідеєю стало опертя держави при гарантуванні публічної безпеки на раціонально сконструйоване та вдосконалюване мірою розвитку суспільних відносин право, яке регулювало і скеровувало розвиток відносин людей, рівних між собою. Нарешті, відкритий Протагором дискурс людиноцентричності права зумовив посилення особистої складової в тодішньому суспільно-політичному житті полісу, що, у свою чергу, обумовило появу критики насильства та сприяло формуванню ідеї про права вільної людини та необхідність їх захисту органами державної влади. Тому безпека полісу стала багато в чому залежати від безпеки і захищеності прав його громадян.

Щоправда, у софістичному вченні існувала й інша течія, яка тісно пов'язувала між собою поняття держави та безпеки. Так, софіст Лікофрон (перша пол. IV ст. до н.е.), який був учнем Горгія, відомий за твердженням, процитованим у «Політиці» Арістотеля, що «закони є угодою і гарантом справедливості у відносинах одного з одним». Він же обстоював існування держави як утворення, що впливає із загальної угоди, метою якої було забезпечення безпеки її громадян. Будучи одним із найбільш ранніх передвісників теорії суспільного договору, Лікофрон припускав, що громадяни держави, укладаючи угоду про її створення, відмовляються від частини своїх особистих прав і таким чином отримують від держави безпеку свого життя.

Великий внесок у теорію публічної безпеки зробив видатний давньогрецький історик Фулідід (бл. 460–396 рр. до н.е.), який перебував під впливом філософських поглядів софістів. Його «Історія Пелопоннеської війни» демонструє взірцевий науковий підхід до

дослідження проблематики безпеки в історичному та геополітичному розрізах. На думку німецького дослідника А. Фердросс-Дроссберга, Фуکیدід фондує своє вчення про публічну безпеку держави на двох «стовпах»: усередині держави – на вірності звичаям, а назовні – у волі до панування, при тому, що в публічній безпеці давньогрецького полісу право і сила сплетені в єдине ціле (Бергер, 1966, с. 55).

Фуکیدід (1999, с. 18, 30) чітко обґрунтовує свою концепцію полісної безпеки на історичному досвіді, зауважуючи, що «з часу Перських воєн і до цієї (Пелопоннеської) війни афіняни і лакедемоняни постійно то укладали союз, то воювали між собою або з відпалими союзниками; при цьому вони вдосконалилися у військовій справі, вивершуючись серед небезпек, і набули великого досвіду». Однією з провідних думок Фуکیدіда є думка про пов'язаність прогресивного розвитку Еллади з послідовним гарантуванням її безпеки: спершу завдяки безпеці відбувається дедалі зростаюча кооперація між різними частинами Еллади, чому сприяє розширення морської торгівлі; тісні зв'язки між ними сприяють концентрації багатств та об'єднанню в разі війни; створення укріплених міст сприяє піднесенню їх могутності; диференціація полісів відбувається так само залежно від багатств та могутності. Розглядаючи у своїй праці різноманітні історичні екскурси, мислитель наголошує на ролі змов і залотів, що підривають засади полісної безпеки.

У своїй праці Фуکیدід сформулював так звану дилему безпеки, також відому як «пастка Фуکیدіда». Її суть полягає в тому, що в умовах анархії суспільних відносин у додержавну добу їх учасники живуть в атмосфері постійного страху. Прагнучи забезпечити своє життя від можливих нападів сусідів, учасники відносин лише посилюють страх, що веде до зростання суспільної напруги. Водночас уся політика зводиться до застосування сили чи загрози її застосування. Такий стан речей не піддається змінам. Соціальні норми, в тому числі правові, не в змозі зняти силове напруження, а справжнім правом виявляється правило сильного. Унаслідок цього війна є невідворотною, неминучою, а підготовка до неї – постійною. Наслідком перманентної загрози війни є зростання військової потуги як гаранта публічної безпеки. За Фуکیدідом зростання цієї сили зумовлюється спершу страхом перед ворогами, далі почуттям честі, а згодом – міркуваннями корисності.

Фуکیدід продовжив раціоналістичну тенденцію в осмисленні проблематики безпеки, чітко вказавши на її дискурсивність: «Ми самі

обговорюємо наші дії або прагнемо правильно оцінити їх, не вважаючи промови чимось шкідливим для справи; більше шкоди, на нашу думку, приноситься від того, якщо приступати до виконання необхідної справи без попереднього з'ясування її промовами» (Нерсисянц, 1977, с. 43). Фуکیدід вперше переконливо довів, що справа публічної безпеки – неодмінна функція держави, що реалізується нею як у зовнішній сфері (воєнна та зовнішньополітична безпека) та всередині країни (внутрішня чи внутріполітична безпека); гарантування безпеки безвідносно до сфери (форми, виду) безпеки має «силовий» характер; зусилля держав щодо гарантування безпеки є переважно раціональними, а тому сумісними з аналогічними діями інших держав (Keohane, 1986, р. 7).

Політико-правове значення публічної безпеки у Фуکیدіда рельєфно підкреслено у знаменитій «Надгробній промові» Перикла, що вибудована довкола ідеї всесвітньої значущості Афіньської держави як уособлення безпеки політичної організації суспільства, що ґрунтується на динаміці культурно-політичної єдності і розумних засадах внутрішніх взаємовідносин. У характеристиці цієї держави підкреслюється її могутність та єдність як запорука публічної безпеки: «Ще ніхто не бував ворогом усієї нашої могутності в цілому. Коротко говорячи, вся наша держава – школа Еллади ... створеною нами могутністю ми послужили предметом здивування для нинішніх і для майбутніх [людей] ... все море і всю землю зробили ми доступними для нас нашою відвагою, утвердивши скрізь істинну пам'ять про погане і прекрасне»; «Але ще більше, [ніж наші батьки і пращури], достойні хвали ми самі, живучі нині, ми, що перебуваємо у зрілому віці і сприяємо подальшому зростанню держави, ми, які зробили нашу державу найбільш самодостатньою як у мирний, так і у воєнний час, забезпечивши їй наявність усього необхідного» (Бергер, 1966, с. 279).

Своєрідне вчення про полісну безпеку залишив і відомий давньогрецький філософ Демокріт (бл. 460 р. до н.е. – 370 р. до н.е.). Він тлумачив безпеку як можливість пристосування людини до умов життя. Причиною об'єднання людей і створення суспільства була необхідність підвищення ступеня захисту кожного. Завдяки кооперації відбувається консолідація держави та її громадян, які можуть досягти стану безпеки, що сприяє також «подоланню самотності, виникненню взаємодопомоги та єдності серед громадян» (Лур'є, 1970, с. 364). З утворенням держави Демокріт розглядав безпеку як її невід'ємний

атрибут, а головним завданням держави вважав забезпечення спільних інтересів вільних громадян, зокрема і в захистові від внутрішніх та зовнішніх небезпек. Тому він закликав зберігати та охороняти державу, адже допоки зберігається держава – усе ціле, а загине вона – з нею разом загине все. Обстоюючи демократичні підходи до державного управління, він вважав їх найбільш придатними для тривалого функціонування держави. Тому в його концепції ідея належного управління державою виявляється ідеєю гарантування її безпеки; погане управління – запорука занепаду та краху держави, загибелі її громадян. Разом із тим слід виявляти і страчувати ворогів держави в умовах будь-якого державного ладу (Асмус, 1999, с. 121). Демокрит відводив значне місце в гарантуванні публічної безпеки законам, прийнятим у державі, підкреслюючи, що закон зможе реалізувати свій «безпекодавчий» потенціал лише в тому випадку, якщо самі люди виявлять бажання, щоб в суспільстві був мир, злагода і спокій. Будучи прибічником демократичного ладу, Демокрит прагнув створити в державі умови гарантування безпеки виборних правителів. При цьому він наголошував на тому, що виборні особи, які добре виконують свої функції, не повинні очікувати за це похвали, адже дивним було б хвалити тих, хто повертає ввірені йому на зберігання гроші, адже виборна особа й обиралася не для того, щоб погано, а для того, щоб добре вести доручену їй справу. Ідея належного управління (або в сучасних інтерпретаціях – доктрина належного (доброго) урядування – *good governance*) державою як гарантом безпеки останньої була згодом розвинена у працях Сократа, Платона та Аристотеля.

ВИСНОВКИ. Загалом, для переважної більшості давньогрецьких мислителів питання безпеки були пов'язані з феноменом гармонії Всесвіту, суспільства і самого людства. Важливим джерелом знань про безпеку вважалися роздуми давньогрецьких філософів про належне життя та шляхи його досягнення. Для більшості тогочасних авторів головні детермі-

нанти безпеки – це ненависть, війна і боротьба, влада і сила. Натомість безпека асоціювалася в них із любов'ю, миром і стабільністю або ж зі свідомою відмовою від застосування насильства. Для інших філософів безпека була концепцією соціального співробітництва (злагоди, умиротворення) та інтеграції. Нарешті, серед давньогрецьких авторів були й ті, хто ставив публічну безпеку в обидві площини одночасно, шукаючи її джерело у своєрідному діалектичному поєднанні ненависті і любові, війни та миру, влади і стабільності.

Ранньому періоду розвитку давньогрецьких учень про державу, політику і право було притаманне поступове зниження «градусу» сакральності й міфологічності уявлень про безпеку, які більшою мірою ставали об'єктами етичної та політико-правової оцінки. Поступово зміцнюється тенденція юридизації публічної безпеки: вона забезпечується державою та законами, самі закони повинні відповідати загальносуспільним уявленням про благо та справедливість, держава повинна будуватися на засадах соціального миру, компромісів та урівноваження різних соціальних інтересів. Сама ідея про те, що поза державою неможливо гарантувати безпеку людей, стала революційною і вперше висунула саме державну організацію суспільних відносин на передній план гарантування безпеки громадян. Іншою революційною ідеєю стало опертя держави при гарантуванні публічної безпеки на раціонально сконструйоване та вдосконалюване мірою розвитку суспільних відносин право, яке регулювало і скеровувало розвиток відносин людей, рівних між собою. Нарешті, відкритий софістами дискурс людиноцентричності права зумовив посилення особистої складової в суспільно-політичному житті полісу, що, у свою чергу, обумовило появу критики насильства та сприяло формуванню ідеї про права вільної людини та необхідність їх захисту органами державної влади. Відповідно, безпека полісу стала багато в чому залежати від безпеки і захищеності прав його громадян.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Андреев Ю. В. Цена свободы и гармонии. М. : Наука, 1998. 430 с.
2. Антисери Д., Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней. Античность и Средневековье / пер. и под ред. С. А. Мальцевой. СПб. : Пневма, 2003. 688 с.
3. Апресян Р. Г. Нравоперемена Ахилла. Истоки морали в архаическом обществе (на материале гомеровского эпоса). М. : Альфа-М, 2013. 224 с.
4. Асмус В. Ф. Античная философия. 3-е изд. М. : Высш. шк., 1999. 400 с.
5. Бергер А. К. Политическая мысль древнегреческой демократии. М. : Наука ; Глав. ред. восточ. лит., 1966. 360 с.
6. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / пер. с англ. Н. Р. Никоновой, Н. Н. Деева. 2-е изд. М. : Изд-во МГУ, 1998. 624 с.

7. Богуцький П. П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2020. 445 с.
8. Бровкин В. В. Античная философия и политическое развитие Греции в период раннего эллинизма : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.03. Новосибирск, 2019. 234 с.
9. Волкова С. В. Древнегреческий полис (идеи, реальность, V–IV вв. до н.э.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. СПб., 1998. 149 с.
10. Гаспаров М. Л. Занимательная Греция: рассказы о древнегреческой культуре. М. : Новое лит. обозрение, 2000. 384 с.
11. Гераклит. Фрагменты. Досократики / пер. и ред. А. Маковельский. Минск : Харвест, 1999. 784 с.
12. Гесіод. Роботи і дні. Антична література. Греція. Рим. Хрестоматія / упоряд.: Т. В. Михед, Ю. В. Якубіна. Київ : Центр навч. літ., 2006. 952 с.
13. Гомер. Илиада. Одиссея / пер. Н. И. Гнедича, В. А. Жуковского. М. : Худ. лит., 1967. 755 с.
14. Драч Г. В. Рождение античной философии и начало антропологической проблематики. М. : Гардарика, 2003. 318 с.
15. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
16. Загуменна Ю. О. Публічна безпека в класичній давньогрецькій політико-правовій думці (вчення Сократа, Платона, Аристотеля). *ScienceRise: Juridical Science*. 2021. № 4 (18). С. 15–22. DOI: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2021.249316>.
17. История Европы : в 8 т. / редкол.: Е. С. Голубцова (отв. ред.) и др. М. : Наука, 1989. Т. 1: Древняя Европа. 742 с.
18. Кальной И. И. Философия права : учебник. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. 259 с.
19. Лурье С. Я. Демокрит. Тексты. Перевод. Исследования. Л. : Ленинград. отделение изд-ва «Наука», 1970. 664 с.
20. Нерсесянц В. С. История правовых и политических учений : учебник. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2004. 944 с.
21. Плутарх. Сочинения / пер. с древнегреч. ; сост. С. Аверинцева ; вступ. ст. А. Лосева ; коммент. А. Столярова. М. : Худ. лит., 1983. 703 с.
22. Сидорчук О. Г. Соціальна безпека: державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 492 с.
23. Солон. Против единовластия. Эллинские поэты VIII–III вв. до н.э. Эпос. Элегия. Ямбы. Мелика / отв. ред. М. Л. Гаспаров. М. : Ладомир, 1999. 515 с.
24. Страбон. География / пер. с древнегреч. Г. А. Стратановского ; под общ. ред. С. Л. Утченко. Л. : Наука, 1964. 840 с.
25. Фрагменты ранних греческих философов. Часть 1. От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики / отв. ред. и автор вступ. И. Д. Рожанский. М. : Наука, 1989. 576 с.
26. Фукидид. История : в 2 т. / пер. Ф. Г. Мищенко. СПб. : Наука, 1999. Т. 1. 590 с.
27. Шарнина А. Б. Дипломатические инструменты в практике предотвращения военных конфликтов в эллинистическую эпоху: асилия. *Метаморфозы истории*. 2017. № 9. С. 76–92.
28. Gould J. Hiketeia. *The Journal of Hellenic Studies*. 1973. Vol. 93. Pp. 74–103. DOI: <https://doi.org/10.2307/631455>.
29. Hotsuliak Y., Opolska N. Obraz Temidy w starożytniej świadomości prawnej. *Studia Warmińskie*. 2018. № 55. Pp. 265–278. DOI: <https://doi.org/10.31648/sw.3075>.
30. Keohane R. O. Realism, Neorealism and the Study of World Politics. *Neorealism and Its Critics*. New York : Columbia University Press, 1986. 378 p.
31. Passakou P. The concept of security in Ancient Greece: An analysis through ancient Greek intellectuals. *Security Science Journal*. 2020. Vol. 1, No. 2. Pp. 90–96. DOI: <https://doi.org/10.37458/ssj.1.2.7>.

Надійшла до редакції: 06.02.2022

ЗАГУМЕННАЯ Ю. А. ПУБЛИЧНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В ДОКЛАССИЧЕСКОМ ПОЛИТИКО-ПРАВОВОМ МНЕНИИ АНТИЧНОЙ ГРЕЦИИ

Приведено теоретико-правовое исследование ключевых особенностей общефилософского и специально-правового понимания и толкования проблем безопасности человека, общества и государства в доклассической политико-правовой мысли античной Греции. Проведен анализ взглядов древнегреческих авторов (поэтов, философов, историков, юристов) – представителей социально-философской и политико-правовой мысли того периода на фоне распространенных коллективных представлений о безопасности как состоянии общественных отношений, условий человеческой (общественной) жизни и/или своеобразной социальной ценности, объектов (сфер) этой безопасности, а также субъектов и нормативных механизмов обеспечения соответствующего состояния

общества и государства. Сделан вывод, что для подавляющего большинства древнегреческих мыслителей вопросы безопасности были связаны с феноменом гармонии Вселенной, общества и самого человечества. Важным источником знаний о безопасности считались размышления древнегреческих философов о должной жизни и путях ее достижения.

Ключевые слова: *публичная безопасность, античная эпоха, Древняя Греция, право, закон, справедливость, мир, военное превосходство, военно-политическое могущество, правильное поведение человека.*

ZAHUMENNA YU. O. PUBLIC SECURITY IN THE PRE-CLASSICAL POLITICAL AND LEGAL THOUGHT OF ANCIENT GREECE

A thorough theoretical and legal study of the key features of general philosophical and special legal understanding and interpretation of security issues of man, society and state in the pre-classical political and legal thought of ancient Greece is given. An analysis of the views of ancient Greek authors (poets, philosophers, historians, lawyers) who are representatives of socio-philosophical and political legal thought of the period against the background of widespread collective ideas about security as a state of social relations, the condition of human (social) life and / or unique social value, objects (spheres) of this security, as well as subjects and regulatory mechanisms to ensure the appropriate state of society and the state is presented.

It is proved that the ancient political and legal doctrines, which comprehend public safety, have the following main features: its nationalization (elevation of the state and its institutions in guaranteeing this security), personalization (close dependence of personal security on public, sometimes even raising personal security over public), universalization (security as a phenomenon of the space world order, general Hellenic security), rationalization (discursive understanding of public security issues), legalization (transfer of public security issues to the plane of its legal support, which becomes imperative, mandatory compliance with polis laws, a system of severe penalties for offenses in the field of public safety, law and order in society and the state), indefiniteness of the actual state and public security (which was due to the polis nature of the state system), axiologization (security as a high human and social value, as a good, as an integral element of the polis worldview and ensuring the proper organization of polis life), polymorphism (breadth of spectrum of public security and specification of its “images” in philosophy, poetry, historiography, rhetoric, etc.).

It is concluded that for the vast majority of ancient Greek thinkers, security issues were related to the phenomenon of harmony between the universe, society and humanity itself. An important source of knowledge about security was considered to be the thoughts of ancient Greek philosophers about proper life and ways to achieve it. For most authors of the time, the main determinants of security were hatred, war and struggle, power and strength. Instead, they associated security with love, peace, and stability, or with a conscious refusal to use violence. For other philosophers, security was a concept of social cooperation (harmony, peace) and integration. Among the ancient Greek authors there were those who put public security in both planes at the same time, looking for its source in a kind of dialectical combination of hatred and love, war and peace, power and stability.

Key words: *public security, ancient times, ancient Greece, law, statute, justice, peace, military superiority, military political power, correct human behavior.*

Цитування (ДСТУ 8302:2012): Загуменна Ю. О. Публічна безпека в докласичній політико-правовій думці античної Греції. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 133–142. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.14>.

Citation (APA): Zahumenna, Yu. O. (2022). Public security in the pre-classical political and legal thought of ancient Greece. *Law and Safety*, 1(84), 133–142. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.14>.